sest kirikulaulu tundmisest kaugemale ei ulatu. Kõige peale vaatamata leidub juba 1839. a. Tartumaal läbistikku 65 lugedaoskajat 100 lapse kohta, missugune arv mõnes kihelkonnas (Laiusel) koguni 85-ni tõuseb. Teiste oskustega on lugu teissugune. Nii õpib 1848./9. õppeaastal Tartu maakonnas kirjutamist üks laps 41 kohta, rehkendamist kõigest üks 115 kohta ja nootide järele laulma 17 kohta üks laps. Need kihelkonna-koolid, mis vahepeal magama uinunud, äratatakse aegamööda jälle ellu ja asutatakse uusi juurde, nii et 1860. aastal Tartu maakonnas töötamas on 15 ev.-lut. kihelkonna-kooli 15 õpetaja ja 231 õpilasega. Samal aastal on valla- ja külakoolide arv 221 peale tõusnud, kus 221 õpetaja poolt 10 007 mõlemast soost last õpetust saavad, kuna koduõppijaid 7456 on. Seminaride puudumisel täidavad kihelkonna-koolid tühja kohta. Iseäralise tähtsuse omandab Laiuse kihelkonna-kool, mille kasvandikud aastasaja esimesel poolel ja keskpaiga ümber teistessegi kihelkonnisse õpetajaiks lähevad ja kuhu kaugemaltki tullakse edasi õppima ja õpetaja-ameti pidamises ennast täiendama. Kihelkonna-koolide võimine ei ole muidugi mitte ühtlane. 1870./1. õppeaastal leitakse koolide katsumisel, et Torma kihelkonnakool hea külakooli tasapinnast mitte palju kõrgemale ei tõuse. 15 õpilasest loevad 10 hästi, 2 rahuloldavalt ja 3 keskmiselt. Saksa keeles suudab ainult üks õpilane hästi lugeda, kirjutada ja rahuloldavalt eesti keelde tõlkida, 4 loevad keskmiselt, teiste teadmised saksa keeles on väga väikesed. Järgmisel aastal pannakse Tormas teine kihelkonna-kooliõpetaja ametisse ja Laiusel avatakse kihelkonna-koolis kõrgem kursus, nii et nüüd mõlemis aasta läbi töötada võidakse, nagu see ka Palamusel juba sünnib.

Kihelkonna-koolidesse võetakse peaaegu ainult poeglapsi, tütarlapsi leidub neis vahel sekka üksikuid. 1870./1. õppeaastal näit. ei ole Tartu praostkonna (Tartumaa kihelkonnad põhja pool Emajõge) kihelkonna-kooles 128 poisi kõrval ainustki tütarlast, 1875./6. aga küll juba 28. Kui 1874. a. kinnitatud Liivimaa ev.-lut. usu maakoolide õppekavas ka tütarlaste kihelkonna-koolide asutamine soovitavaks tunnistatakse, siis kohustab Tartu-Võru maakonna koolivalitsus kihelkonna-koolivalitsusi seesuguste koolide ellukutsumist õhutama. 1878. a. on tütarlaste kihelkonna-koolid juba käimas Maarja-Magdaleenas ja Otepääs, viimases on neid „üldisel nõudmisel“ tervelt kolm, kokku 58 õpilasega. 1881. a. tulevad juurde Kodavere ja Puhja tütarlaste kihelkonna-koolid. Üldiselt tunnistab Liivimaa koolinõunik oma aruandes 1870./1. õppeaasta kohta, et Tartumaa seisab koolide arvu poolest tervel Liivimaal esimesel kohal, võib-olla et koole olevat koguni liiga palju. Ka õpetusesaajate suhtes on Tartumaa samasuguses hiilgavas seisukorras: siin saab õpetust 99% kõigist koolikohustuslistest lastest, kuna läbistikune arv terve Liivimaa kohta 92.4% on. Samal aastal tuleb Tartumaal üks kool 92 õpilase peale ja 231 ev.-lut. usulise elaniku kohta. Osa lapsi — 28.1% — saab kodus õpetust kooli ülevalve all. Õpetust saavate poeg- ja tütarlaste protsent on ühesuurune. Koolialisi lapsi on ühtekokku (kodus ja koolis õppijaid) 10 547, neist õpivad ka kirjutama 4343 ja rehkendama